

Aalborg Universitet

Rationalismens triumf og sammenbrud

Nørreklit, Lennart

Publication date:
2006

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Nørreklit, L. (2006). *Rationalismens triumf og sammenbrud*. Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Rationalismens triumf og sammenbrud

Lennart Nørreklit

**Filosofi og Videnskabsteori
Nr. 3, 2006**

© Lennart Nørreklit

Rationalismens triumf og sammenbrud

Filosofi og videnskabsteori, nr. 3, 2006

ISBN nr. 87-91943-05-1

EAN nr. 9788791943058

Published by
Danish Centre for Philosophy and Science Studies

Department of Education and Philosophy
Aalborg University
Fibigerstraede 10
9220 Aalborg
Denmark

www.think.aau.dk

Rationalismens triumf og sammenbrud

Indhold

Rationalismen	3
Rationalismens triumf	4
Rationalismens indre modsigelse i moderniteten.....	5
Lag i historien	6
Sen-modernitet: fundamentalisme og meninger uden begreber	7

Rationalismen

Rationalismen er en væsentlig side i moderniteten. Den er forestillingen om det tænkende menneske, der gennem sin tænkning former verden, overvinder sin skæbne og skaber det gode og lykken. Tænkningen – refleksionen, fornuften – er det særlige ved mennesket, som adskiller det fra andre væsener. Tænkningen hæver mennesket over dyrene. Gennem tænkningen nærmer det sig guderne.

Med Zarathustras filosofi sættes dette menneske i verden. Med Zarathustra skilles vandene i et øst og et vest. Mod øst hersker brahmanismen. Her består menneskets tænkning i at underlægge sig og tilpasse sig verdensloven. Tænkeren træder som tænkende *ud* af verden, ikke ind i den. Med Zarathustra ændres dette: Mod vest udvikler zoroasterfilosofien sig. Ifølge den må tænkeren selv finde frem til, hvad der er godt og ondt, træffe sit valg og styre sit liv derudfra. Mennesket har fået et ansvar for sit liv og for verden. Ansvar er ikke overladt til verdensloven. Det rationelle selvbestemmende væsen, mennesket, er trådt ind i verden. En gnist af modernitet har slået rod.

Selvom det tænkende menneske hele tiden møder modstand og bliver dræbt, vinder det dog frem. Det blev en integreret del af den vestlige kultur. Zarathustra blev dræbt. Tænkningens næste store mester, Sokrates, blev også dræbt. Med Sokrates sker der et stort spring fremad: Tænkningen bringes ind i en dialog, tænkningen bliver social og truer den herskende orden. Tankevinden¹ truer med sit krav om sandhed den atheniensiske polis. Sokrates må standses og bliver derfor henrettet. Gennem Platons værker bliver den intensive tænkning og dennes magt synlig i en grad, som den aldrig har været før, og efter denne synliggørelse standser

¹ Begrebet 'tankevind' som udtryk for effekten af Sokrates' virke er taget fra Hannah Arendt: *Om vold, tænkning og moral*, 1998.

tænkningens evne til at inspirere til ny tænkning ikke mere. Modernitetens indre rationalitet er begyndt at bevæge sig.

I begyndelsen ser tænkningen sig omgivet af store ting, som tænkningen kun kan berøre, og som er højere end tænkningen. Tænkningen skaber et lille rum mellem det høje og guddommelige, de overmægtige kræfter, og det lavere, det jordiske, naturen. Dette rum er vokset frem gennem menneskets tænksomme virke, hvor tingundersøges og gøres til videnskaber, hvor fremgangsmåder efterprøves og bliver til strategier, hvor tanker mødes i samtale og refleksion bliver til social læring. Gennem refleksionen inddrages rummets omgivelser, hvorved rummet vokser. Rummet udvides og fortrænger de grænser, det havde: naturen og det ophøjede. Og tænkningen bliver den universelle herre i verden. Her er vi, mennesker: ”Jeg tænker, altså er jeg.”² Vi er mennesker, vi tænker, derfor er vi – det er menneskets væsen i et rationalistisk perspektiv.

I middelalderen havde tænkningen et rum indenfor skabelseshorisontens verden. Verden var statisk. Dens struktur og indhold var sat af skaberen og kunne ikke ændres. Der var de én gang givne former. Det kunne ikke ændres. Disse former var de rammer, som tænkningen kunne bevæge sig i. På den ene side, for neden, var stoffet, det materielle grundlag. På den anden side, for oven, var den skabende kraft, der havde formgivet alt. Tænkningen legede rundt med de således givne former og skabte en metafysik som udtryk for de grænser, den stødte ind i.

Rationalismens triumf

Med middelalderens slutning og med renæssancens fremkomst bryder dette verdensbillede sammen. Verden har i den periode ingen klar struktur. Dette ændres med ét, da naturvidenskaben skaber grundlag for et nyt verdensbillede. Verden består ikke af de én gang skabte former. Verden er derimod for alvor blevet pythagoræisk.³ Alt kan måles, beregnes og forudsiges. Der er ikke behov for forudgivne former. Dette verdensbillede er rationalistisk på en ny og mere radikal måde. Rationaliteten er uden grænser. Tankens spillerum omfattede pludseligt hele naturen, den objektive fysiske verden og samtidigt selve tankens eget univers, subjektet, menneskets væsen, den rationelle, tænkende, oplyste sjæl.

Mens den tænkende sjæl satte sig øverst på stigen af det, der er, mistede den samtidigt forbindelsen til den verden, mennesket lever i. Dualismens skelnen

² Med denne sætning, ”jeg tænker, altså er jeg” (cogito ergo sum), placerer R. Descartes (1596-1650) sig som den moderne rationalismes fader.

³ Pythagoras, græsk naturfilosof ca. 582-507 fvt. Pythagoræerne er kendt for deres teori, at tingene består af tal.

mellem det tænkende og det materielle er et vedholdende problem, selvom dualismen hurtigt erkendes som filosofisk uholdbar.

Rationalismens indre modsigelse i moderniteten

Rationalismen står i samspil med en anden side i moderniteten, nemlig nominalismen. Rationalismen peger hele tiden på begrebernes relativitet. Derigennem fremhæver den hele tiden verdens og menneskenes tilfældige og irrationelle karakter. Derigennem ophæver den hele tiden sig selv, idet den destruerer sine egne forudsætninger. På den anden side slæber den på denne måde hele tiden rationaliteten med sig. Det er videnskaben, den rationelle videnskab, der ophæver tanken om menneskets rationalitet. Men denne videnskab er selv rationel, da den ellers slet ikke er videnskab. Den genbekræfter derfor altid sig selv i den måde, den ophæver sig selv.

Først når videnskaben bliver til politik, når sandheden mister sin kvalitet af validitet, af erkendelse af en virkelighed, når alt bliver spørgsmål om magt og kontrol, inklusive de videnskabelige begreber og meninger, så vender mennesket moderniteten ryggen. Hvad kommer så?

- Så kommer det post-moderne, hvor sandheden er relativ,
- Så kommer en social konstruktivisme, hvor verden er sproget, der taler med sig selv,
- Så kommer det demokrati, der er et diktatur,
- Så kommer fundamentalismen.

Det, der tabes, er refleksionen, fornuften, begrebet, hvormed og hvori tanken arbejder, hvorigennem tanken lever, hvorigennem mennesket er et tænkende væsen. Netop nominalismen som en del af moderniteten betyder, at moderniteten opløser den tænkning, som den oprindeligt frisatte, og hvormed den frisatte mennesket.

Lag i historien

I filosofien led rationalismen hurtigt skibbrud. Som tankesystem var den ikke holdbar. Parallelt med rationalismen fandtes derfor den engelske empirisme. Med Kants filosofi⁴ var rationalismens filosofiske tid forbi. Med Nietzsches filosofi⁵ blev en nihilisme synlig, som ikke siden har sluppet taget i rationalismen og moderniteten.

I videnskaben fortsatte rationalismen imidlertid upåvirket sit triumftog i en længere periode. Videnskaben er – synes det – i sin natur rationalistisk. Nye videnskaber udviklede sig. Flere og flere områder blev underlagt rationel analyse og forståelse. Markedsøkonomien og begreberne om det rationelle økonomiske menneske, der frit og uafhængigt træffer sine suveræne beslutninger ud fra sine egne mål, holdt sit indtog, og har siden erobret stigende andele af verden. Dette billede af det rationelle individ blev ligeledes implementeret – mere eller mindre - i de fremvoksende demokratier, hvor det igen er den enkelte, der ud fra sine egne tanker og mål suverænt og frit afgiver sin stemme til at påvirke samfundets udvikling.

Den økonomiske konkurrencetænkning slog over i biologien i form af en ny model for arternes udvikling. Den økonomiske konkurrencemodells erobring af verden er stadig under udvikling, i dag under begrebet globalisering, tidligere under begreber som f.eks. imperialisme, center-periferi systemer, ny-imperialisme m.m. Der blev skabt en uset udvikling og fremgang.

Denne udvikling afslørede imidlertid en hidtil uset ustabilitet i rationalismen. Opgangstider – højkonjunkturer – blev hele tiden afløst af den gang uforklarlige nedgangs tider, lavkonjunkturer, depression, og store grupper blev ramt af nød og armod. De store konjunktursvingninger i verdensøkonomien, som udløste massefattigdom og nød, var jævnlige tilbagevendende, og forårsagede sammenbrud af mere eller mindre demokratiske systemer og udvikling af fundamentalistiske, fascistiske systemer, der havde og har let til vold. Værst var udløsningen er verdenskrigene med disses ufattelige drab på mennesker.

Den russiske oktoberrevolution er på den ene side med planøkonomien et forsøg på at virkeliggøre rationalismen på en noget anden måde. Dens koncentration af magten ledte imidlertid til undertrykkelse og stagnation.

⁴ Publiceringen af Immanuel Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, 1787, markerer den filosofiske rationalismes endeligt.

⁵ Friedrich Nietzsche: *Zur Genealogi der Moral*, 1887.

Allerede i oplysningstiden og i det 19. århundrede var spændingen mellem det gode i oplysningstidens rationalisme og det barbariske i de oplyste samfunds adfærd synlig. Således skrev den danske filosof Jens Kraft allerede i 1760⁶ oprørt om den omfattende etniske udryddelse, som kolonialismen førte med sig, og han undrede sig over, hvorledes denne adfærd kunne forenes med det gode menneskesyn, som rationalismen og kristendommen antageligt stod for.

Første verdenskrig udløste en desillusionering, der ikke mindst viste sig i kunst og filosofi. Det var ubegribeligt, at gode rationelle mennesker kunne foranstalte et så ufatteligt barbari. Mennesket blev set på en ny måde – som noget irrationelt. Denne irrationalitet måtte studeres. Bestræbelserne på at stabilisere samfundet førte således til en empiristisk indstilling med en forkastelse af rationalismen på flere og flere områder til følge. Inden denne videnskabelige bevægelse slog igennem nåede den anden verdenskrig at bryde ud med en endnu mere omfattende nedslagtning af mennesker.

Svaret på rationalismens ustabilitet var således udviklingen af, hvad man ud fra en rent rationalistisk tanke kunne kalde manipulative videnskaber om det irrationelle: Psykologi, organisation, ledelse og styring (til forskel fra rationalismens selvstændige beslutning), markedsføring, medier, politologi, nationaløkonomi. Mens budskabet i disse videnskaber tilsyneladende er, at mennesket ikke er rationelt, rationaliserer de i virkeligheden denne irrationalitet. Drømmene og det ubevidste rationaliseres gennem systemteoriens påpegning af relationernes nødvendighed i organisation og markedsføring, den interaktive stat rationaliseres gennem nationaløkonomien. Friheden underlægges velfærd og stabilitet – det er rationelt at opgive den individuelle rationalitet.

Sen-modernitet: fundamentalisme og meninger uden begreber

Denne empiristiske udvikling underminerede rationalismen mere og mere. Mens rationalismen havde sin egen forestilling om, hvorledes normer begrundes i menneskets fornuft og selvstændige beslutninger, har empirismen – der i videnskaben fremstår som en super-rationalisme - ikke en egen måde at begrunde normer. Den kan finde normer i sædvanen eller i den enkeltes ønsker og oplevelser, men ingen empiriske kilder synes tilstrækkelige til at begrunde normer og påbud. Norm efter norm viser sig at være udtryk for fordomme – hvilket David Hume på

⁶ Jens Kraft: *Om de Vilde*, 1760. Ny udgave 1990.

en måde allerede forudså, da han hævdede, at man ikke kan udlede et ”bør” af et ”er” (fakta) – uanset hvor mange fakta man har til rådighed.⁷

Gennem denne udvikling angribes slutteligt også de imperativer, der danner ryggraden i videnskaben selv. Alt er i orden i videnskab,⁸ ligesom også alt i det politiske er i orden, hvis det er muligt. Sandheden underlægges således viljen igen. Således vender slutteligt en økonomisk ideologi tilbage, som i globaliseringens navn mere og mere omsiggribende definerer menneskers tilværelse uden mål og med.

Jo svagere magten er, des mere voldelig er den. Jo mere solid magten er, des mere hviler den på mening – dvs. på refleksion.⁹ Den stigende legalisering af samfundet er samtidig en fundamentalisering af samfundet, fordi legaliseringen tager magten over begreberne og opløser derfor samfundets almene betingelser for at danne mening - inklusive betingelserne for at danne mening om legaliteten selv.

⁷ David Hume: *A Treatise of Human Nature*, 1740.

⁸ ”anything goes in science” – Paul Feyerabend: *Against Method*, 1975.

⁹ Hannah Arendt: *Om vold, tænkning og moral*, 1998.